

ARTUR BAJERSKI

PROBLEMY WYDZIELANIA PERYFERII SPOŁECZNO-GOSPODARCZYCH

I. CEL ARTYKUŁU

W ostatnich latach niemal powszechnie zaznaczają się tendencje koncentracyjne skutkujące narastaniem polaryzacji przestrzennej¹. Szczególnie widoczne jest to we wszystkich gospodarkach transformujących się, gdzie pogłębianie się zróżnicowania terytorialnego uznawane jest za jedną z głównych tendencji w rozwoju regionalnym². Wzrastający kontrast pomiędzy obszarami centralnymi a peryferyjnymi przekłada się na rosnące zainteresowanie zarówno układem centrum–peryferia, jak i samymi peryferiami. Niemniej w pracach geograficzno-ekonomicznych pojęcie „peryferia” jest stosowane głównie intuicyjnie oraz w znaczeniu zaczerpniętym z języka potocznego. Choć od lat sześćdziesiątych XX w., gdy stało się ono jednym z głównych pojęć (wraz z pojęciem „centrum”) w „ogólnej teorii spolaryzowanego rozwoju” J. Friedmanna³, jest używane nader często, niewiele prac podjęło zagadnienie aplikacji pojęcia peryferii w geografii. Często mówi się więc o „trzecim świecie” jako o globalnych peryferiach społeczno-gospodarczych, o „pierwszym świecie” zaś jako o jego rdzeniu. Europę Wschodnią uznaje się za peryferia Europy, wschodnią część Polski za „Polskę B”, a nawet „C” – za peryferia społeczno-gospodarcze kraju. Świat dzielony jest na rdzeń i peryferia w różnych skalach przestrzennych, zwraca jednak uwagę brak zastanowienia się nad istotą peryferii, jak i nad sposobami ich wydzielenia. Wyrazem tego jest niewielka liczba prac rozważających powyższe problemy m.in. w polskiej geografii⁴. Celem artykułu jest analiza problemów związanych z wydzieleniem peryferii społeczno-gospodarczych, a także przedyskutowanie istoty oraz stosowania pojęcia „peryferia”.

¹ J. Grzeszczak, *Bieguny wzrostu a formy przestrzeni spolaryzowanej*, „Prace Geograficzne”, nr 173, IGIPZ PAN, Wrocław 1999, s. 7.

² P. Dostál, M. Hampl, *Metropolitan Areas in Transformation of Regional Organization in the Czech Republic*, „Acta Universitatis Carolinae – Geographica” 2002, nr 2(37), s. 133-155; J. Błażek, *Czynniki i kierunki rozwoju regionalnego Republiki Czeskiej podczas transformacji i w okresie przedakcesyjnym*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2004, nr 2(16), s. 41-55.

³ J. Friedmann, *A General Theory of Polarized Development*, Ford Foundation, Santiago 1967.

⁴ Tematyka peryferii jest obecna m.in. w artykułach: A. Zagożdżon, *Regiony peryferyjne a zagadnienia peryferyjnych układów osadniczych. Wybrane zagadnienia teoretyczne i badawcze*, „Przegląd Geograficzny” 1980, nr 4(52), s. 815-825; B. Miszewska, *Problem peryferii w geografii – przykłady niwelowania dysproporcji*, „Czasopismo Geograficzne” 1988, nr 3(59), s. 257-266; S. Ciok, *Obszary peryferyjne państwa i ich przeobrażenia*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 1620, Prace Instytutu Geograficznego, Seria B, t. X, Wrocław 1994, s. 5-19; Z. Rykiel, *Rdzeń i peryferie we*

II. WYMIARY PERYFERYJNOŚCI

Rdzeń (centrum) i peryferia są kategoriami immanentnie wpisanymi w strukturę rzeczywistości. Można uznać, że istniały one zawsze, zawsze bowiem istniały obszary bardziej i słabiej rozwinięte⁵. Centrum i peryferia są kategoriami ujmowanymi przeciwstawnie, peryferyjność jest więc traktowana jako odwrotność centralności. Niemniej peryferyjność w istocie oznacza brak centralności – brak pewnych własności, które są charakterystyczne dla rdzenia. Zazwyczaj ów brak wynika z pewnego zapóźnienia w stosunku do centrum, stąd też najczęściej „peryferia” postrzegane są jako coś „odstającego”, mniej istotnego, kojarzącego się negatywnie⁶.

Peryferia są pojęciem wielowymiarowym. Za podstawowe można uznać wymiary: geograficzny, ekonomiczny oraz społeczny (społeczno-kulturowy). Najczęściej o peryferiach mówi się, mając na myśli położenie geograficzne. Peryferia w tym znaczeniu to „obszary położone w strefie marginalnej określonych struktur terytorialnych”⁷, czyli w znacznej odległości od centrum: im dalej są położone, tym bardziej są peryferyjne. W wymiarze ekonomicznym o zaliczeniu do peryferii decyduje położenie poza obszarem największej aktywności gospodarczej. Ponadto cechą peryferii będzie niska i malejąca ku granicom wartość wskaźników określających poziom rozwoju społeczno-gospodarczego⁸. Peryferyjność w wymiarze społecznym objawia się zaś pasywnością, brakiem udziału w tworzeniu i rozprzestrzenianiu zwyczajów, pomysłów itd. – brakiem udziału w kreowaniu rzeczywistości społecznej, która jest kreowana przez centrum. To centrum wytwarza wartości, symbole, peryferia zaś biernie je przyswajają⁹. W tym ujęciu peryferia cechuje „upośledzenie” społeczne, ekonomiczne, polityczne czy kulturalne¹⁰.

Przy tak zróżnicowanych spojrzeniach na istotę peryferii należałoby ustalić pewną hierarchię wymiarów peryferyjności. Geograficzny wymiar peryferii w zasadzie ogranicza się do relacji położenia względem centrum. Ekonomiczny i społeczny wymiar peryferyjności, choć koncentrują się na cechach ekonomicznych lub społecznych, zawierają również relację położenia względem

współczesnej Polsce, w: *Region miejski, centrum a peryferia w okresie transformacji politycznej, gospodarczej i społecznej*, red. J. Kaczmarek, VII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź 1994, s. 21-29; idem, *Relacje centrum-peryferie w Polsce w warunkach transformacji ustrojowej*, w: *Problematyka przestrzemi europejskiej*, red. A. Kukliński, EUROREG, Warszawa 1997, s. 230-251; T. Czyż, *Zastosowanie modelu potencjału w analizie zróżnicowania regionalnego Polski*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2002, nr 2-3(9), s. 5-14; W. A. Gorzym-Wilkowski, *Region transgraniczny na tle podstawowych pojęć geograficznych – próba syntezy*, „Przeгляд Geograficzny” 2005, nr 2(77), s. 235-252. Wśród wymienionych autorów jedynie Zagożdżon głębiej porusza teoretyczne aspekty peryferyjności.

⁵ B. Miszewska, op. cit., s. 257.

⁶ Ibidem.

⁷ A. Zagożdżon, op. cit., s. 816.

⁸ Ibidem.

⁹ B. Kimmerling, *Pomiędzy państwem i społeczeństwem: socjologia polityki (część A)*, The Open University, Tel Aviv 1995 (w j. hebrajskim), za: E. Avraham, A. First, *Media, Power and Space: Ways of Constructing the Periphery as the 'Other'*, „Social & Cultural Geography” 2005, nr 1(7), s. 276.

¹⁰ Analiza społecznych niekorzyści związanych z procesem peryferyzacji (ang. „marginalisation”) zawarta jest w pracach m.in. A. Mehretu, B. W. Pigozzi, L. M. Sommers, *Concepts in Social and Spatial Marginality*, „Geografiska Annaler” 2000, nr 82 B (2), s. 89-101; G. S. Gurung, M. Kollmair, *Marginality: Concepts and their Limitations*, IP6 Working Paper No. 4, s. 10-19.

centrum, czego przykładem jest np. wyznaczenie peryferii w znaczeniu ekonomicznym poprzez „położenie poza strefą największej aktywności gospodarczej”. Ekonomiczny i społeczny wymiar peryferii są zatem szersze, bardziej kompleksowe niż wymiar czysto geograficzny. Można więc uznać, iż geograficzny wymiar peryferyjności jest wymiarem niższego rzędu, natomiast wymiary ekonomiczny i społeczny stanowią wymiary wyższego rzędu¹¹.

III. WYDZIELANIE PERYFERII SPOŁECZNO-GOSPODARCZYCH

Relacjom centrum–peryferia poświęcono wiele teorii geograficznych i ekonomicznych, od W. Christallera począwszy. Zresztą christallerowską teorię miejsc centralnych można by również określić mianem teorii miejsc peryferyjnych¹², skoro im mniej miejsce jest centralne, tym bardziej jest peryferyjne. Relacje centrum–peryferia są silnie zaznaczone w wielu późniejszych teoriach, czego wyrazem jest wydzielenie grupy teorii centrum–peryferia w naukach zajmujących się rozwojem regionalnym. Do tej grupy należą m.in. teorie stworzone przez: D. Northa, F. Perroux, J. Boudeville’a, G. Myrdala, A. Hirschmana, J. Friedmanna¹³. Warto jednak zauważyć, że peryferyjność zarówno w teorii W. Christallera, jak i w późniejszych modelach centrum–peryferia, ma w dużej mierze charakter apstrzenny. Odnosi się ona jedynie do niskich wartości określonych cech społeczno-gospodarczych.

Określanie peryferii na podstawie cech społeczno-gospodarczych bazuje na przekonaniu, że wykorzystuje się jedynie te z nich, które rzeczywiście wykazują tendencje do skupiania się w rdzeniu bądź w peryferiach, lub których wartość zmienia się wraz z oddalaniem się od centrum. Charakterystyki te przyjmowane są bądź apriorycznie, bądź po sprawdzeniu, które z nich faktycznie charakteryzują centrum lub peryferia. W pierwszym przypadku trudno określić, na ile trafnie zostały przyjęte, doszło bowiem do subiektywnego wyboru zmiennych. Niemniej przyjęcie *a priori* pewnych charakterystyk jako odróżniających centra od peryferii prowadzi do mniej lub bardziej właściwego ich wykrycia. Wykorzystane zmienne mogą wywodzić się z wcześniej przyjętej definicji peryferyjności (i ją operacjonalizować) bądź niejako same ją tworzą. W drugim przypadku, gdy wybiera się te spośród zmiennych, które charakteryzują centrum, dalsza procedura zasadniczo prowadzi jedynie do potwierdzenia intuicyjnego przekonania badacza, co stanowi centrum, a co peryferia. Z pewnością ma to niewielką wartość poznawczą.

¹¹ Podobnie jak region społeczno-ekonomiczny jest hierarchicznie wyższy od regionu fizyczno-geograficznego (jest bowiem on uwarunkowany nie tylko społecznie i gospodarczo, ale również przyrodniczo), region fizyczno-geograficzny jest uwarunkowany jedynie przyrodniczo, dlatego jest hierarchicznie niższy. M. Hampl, *Teorie strukturnální a vývojové organizace geografických systémů: principy a problémy*, Československá Akademie Věd, Geografick Ústav, Brno 1988, s. 49.

¹² J. G. Lambooy, *Development Trajectories of Regions*, „Concepts and Methods in Geography” 1988, nr 3, s. 132.

¹³ J. Blažek, D. Uhř, *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, klasifikace*, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2002, s. 78-106.

Jak podaje E. S. Wellhofer¹⁴, niemal dla wszystkich badaczy ekonomicznymi atrybutami peryferii są: niski poziom rozwoju gospodarczego¹⁵, niski poziom technologiczny i dominacja działalności wymagających dużych nakładów siły roboczej, niski standard i poziom życia, mała ilość dóbr inwestycyjnych oraz niezbyt zróżnicowana gospodarka. Dla niektórych autorów dodatkowo peryferia cechują się też kulturą uznawaną za marginalną, niezdolną do wytwarzania wzorców kulturowych oraz zaściankowością.

Peryferie mogą być identyfikowane również ze względu na określone cechy sieci osadniczej, jej charakter jest bowiem w dużym stopniu uzależniony od poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Za istotną własność peryferii można uznać fakt niewystępowania ogniw wyższych pięter hierarchicznych sieci osadniczej. Sieć osadnicza peryferii powinna również cechować się niskim stopniem integracji wewnętrznej, może też dochodzić w jej obrębie do zaniżenia rangi ośrodków w kontekście stopnia ich centralności¹⁶.

Pomimo bogactwa atrybutów przypisywanych peryferiom, posługiwanie się wieloma z nich jest dość problematyczne. W największej mierze dotyczy to kwestii związanych z kulturą peryferii, ponieważ wspomniane atrybuty są trudno mierzalne. Wśród charakterystyk opisujących stan i charakter gospodarki niektóre mogą być wykorzystane jedynie w odpowiednio dużych skalach przestrzennych (poziom technologiczny), natomiast precyzyjne informacje dotyczące innych częstokroć są trudno dostępne. Wybór cech, co oczywiste, jest zatem w znacznym stopniu uwarunkowany skalą przestrzenną badań oraz dostępnością zmiennych. Inną kwestią jest umiejętne dobranie zmiennych w zależności od charakteru obszaru, który podlega badaniom, co ogranicza możliwości przeniesienia definicji, metod i wniosków z jednego obszaru na drugi, gdzie istota relacji centrum–peryferia może być inna. Należy również zwrócić uwagę na ciągłą potrzebę aktualizacji atrybutów przypisywanych centrum i peryferiom. Zgodnie z teorią hierarchii rzeczywistości M. Hampla, stale dochodzi do wytwarzania nowych nośników zróżnicowania, dlatego w przypadku rozwojowo niższych zjawisk dochodzi do zmniejszania się nierówności w ich rozmieszczeniu. Posługiwanie się wciąż tymi samymi atrybutami peryferyjności mogłoby doprowadzić do błędnego wniosku, że dystans między centrum a peryferiami zmniejsza się, podczas gdy w istocie zmieniłby się jedynie nośnik zróżnicowania¹⁷.

Problemy sprawia forma ujęcia odległości w wyznaczaniu peryferii. Należy udzielić odpowiedzi na pytanie, czy peryferyjność można wyznaczyć jedynie na podstawie stanu i natężania procesów społecznych i gospodarczych, czy należy

¹⁴ E. S. Wellhofer, *Core and Periphery: Teritorial Dimensions in Politics*, „Urban Studies” 1989, nr 26, s. 342.

¹⁵ W większych skalach przestrzennych wykorzystywano głównie wielkość Produktu Krajowego Brutto (zob. m.in. D. Keeble, J. Offord, S. Walker, *Peripheral Regions in a Community of Twelve Member States*, Commission of the European Community, Luxembourg 1988; J. Gutierrez, P. Urbano, *Accessibility in the European Union: The Impact of the Trans-European Road Network*, „Journal of Transport Geography” 1996, nr 4, s. 15-25. A. K. Copus, *A New Peripherality Index for European NUTS II Regions*, Report for the Highlands and Islands European Partnership, 1997).

¹⁶ A. Zagożdżon, op. cit., s. 818-819.

¹⁷ Zob. M. Hampl, op. cit.; M. Hampl, *Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního rádu*, Přírodovědecká Fakulta Univerzity Karlovy, Praha 1998.

wplatać dodatkowo odległość w procedurę wyznaczania peryferii. Jeśliby uznać, że stan i natężenie procesów społecznych i gospodarczych są wystarczające, by wyznaczyć peryferia, to wówczas peryferyjność oznaczałaby mniej więcej tyle, co niski poziom rozwoju gospodarczego (tak zresztą jest ona zazwyczaj traktowana). Peryferyjność jest jednak czymś więcej. Warto w tym miejscu odwołać się do słownikowej definicji peryferii, gdzie określa się je jako położone na zewnątrz czegoś¹⁸, czyli na zewnątrz centrum. Odpowiada tej definicji przytoczone wcześniej ujęcie peryferii gospodarczych, jako „obszarów położonych poza strefą największej aktywności gospodarczej”. Z dwóch obszarów o podobnym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego bardziej peryferyjny będzie zatem ten, który leży dalej od głównych ośrodków wzrostu. Można założyć, że jego kontakty (powiązanie) z centrum są słabsze, przeto ma mniejszy potencjał rozwojowy niż obszar leżący bliżej. Odległość od rdzenia jest więc kluczowym elementem pojęcia peryferii, niewystarczające jest przyjmowanie za wyznacznik peryferyjności jedynie cech społeczno-gospodarczych. Zazwyczaj jednak aspekt położenia (odległości) jest pomijany. Nasuwają się tu dwa wyjaśnienia: po pierwsze, decyduje o tym popularność „peryferii”, co przekłada się, niestety, na brak zastanowienia się nad ich istotą; po drugie, włączenie odległości w procedurę wyznaczania peryferii jest dość kłopotliwe, bowiem aby tego dokonać, konieczna jest znajomość wpływu odległości od centrum na stan społeczno-gospodarczy. Brak dokładnego określenia wpływu odległości sprawia, że trudno nią się posługiwać.

Jednym z modeli, który częściowo rozwiązuje problem włączenia odległości w procedurę wyznaczania peryferii, jest model potencjału¹⁹. Potencjał w danym punkcie jest określany na podstawie odniesienia do pozostałych punktów danego obszaru i do samego siebie, jego wartość zależy więc również od odległości²⁰. Nie rozwiązuje to jednak kwestii wpływu odległości na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, ponieważ w modelu potencjału siła wpływu odległości jest ustalana *a priori* na etapie konstrukcji bądź wyboru modelu. Ponadto, jak podaje T. Czyż, „wyniki badań empirycznych wykazują wysoką korelację przestrzennej zmienności potencjału ludności z przestrzenną zmiennością wielu wskaźników poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego”²¹. Jest to pewne ograniczenie modelu potencjału w badaniu peryferyjności, uzależnia bowiem w zbyt dużym stopniu centralność i peryferyjność od liczby mieszkańców danego ośrodka lub obszaru. Model potencjału był główną metodą wykorzystywaną w opracowaniach, w których wyznaczano peryferia społeczno-gospodarcze na obszarze Unii Europejskiej. Wykorzystali go m.in. D. Keeble i in.²², F. Bruinsma i P. Rietveld²³, J. Guttierrez i P. Urbano²⁴,

¹⁸ www.slovník.pwn.pl.

¹⁹ Zob. Z. Chojnicki, *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 1999, s. 101-165.

²⁰ T. Czyż, op. cit., s. 7.

²¹ Ibidem.

²² D. Keeble, J. Offord, S. Walker, op. cit.

²³ F. Bruinsma, P. Rietveld, *Urban Agglomerations in European Infrastructure Networks*, „Urban Studies” 1993, nr (6)30, s. 919-934.

²⁴ J. Guttierrez, P. Urbano, op. cit.

A. K. Copus²⁵ oraz C. Schürmann i A. Talaat²⁶. W Polsce wyznaczenia obszarów rdzeniowych oraz peryferii za pomocą modelu potencjału dokonała T. Czyż²⁷.

IV. RDZEŃ I PERYFERIA – DYCHOTOMIA *VERSUS* KONTINUUM

Podział na rdzeń i peryferia jest bardzo często podziałem dychotomicznym, co prowadzi do uznania danego obszaru albo za rdzeń, albo za peryferia. Zaletą tego pierwotnego ujęcia jest jego prostota, wadą zaś niewyróżnianie kategorii pośrednich, co stanowi istotne ograniczenie. Dychotomiczny podział na rdzeń i peryferia stosuje się najczęściej. Nawet jeśli nie jest to podział wyczerpujący i niektóre jednostki nie są skategoryzowane, to i tak nie poświęca się im zbyt dużo uwagi. Można więc mówić o swoistej dychotomii nawet wówczas, gdy istnieją jednostki niesklasyfikowane jako rdzeń albo peryferia.

Przeciwieństwem podziału dychotomicznego jest koncepcja kontinuum, gdzie centrum i peryferia stanowią typy idealne, pomiędzy nimi zaś znajduje się cała gama innych jednostek, które są bardziej albo mniej peryferyjne. O miejscu na kontinuum decyduje stopień centralności lub jego odwrotność – stopień peryferyjności. Koncepcja kontinuum jest najpełniejszym ujęciem analizowanych relacji, jednakże posługiwanie się nią byłoby zbyt uciążliwe, ponieważ liczba wyróżnionych klas równałaby się liczbie analizowanych jednostek. Dlatego chyba najwłaściwszym rozwiązaniem jest wydzielenie kilku klas, gdyż podział analizowanych jednostek na kilka grup ułatwia analizę, a także zwiększa czytelność uzyskanych wyników. Ponadto w ten sposób kładzie się większy nacisk na kategorie pośrednie, które także stają się przedmiotem badania.

Na sposób dokonania podziału wpływa charakter wykorzystanych cech w określaniu rdzenia i peryferii. Wykorzystanie cech o charakterze społeczno-kulturowym pociąga za sobą częściową niemierzalność zjawisk. Ze względu na to – wobec utrudnień w kwantyfikacji – wydzielenie kilku klas staje się wielce kłopotliwe, wskazuje się więc zazwyczaj jedynie centrum i peryferia, co prowadzi do podziału dychotomicznego. Bazowanie na cechach mierzalnych, głównie społeczno-gospodarczych, gromadzonych przez statystykę publiczną i administrację, pozwala w znacznie większym stopniu konstruować podziały wieloklasowe. Nie oznacza to jednak bardziej kompleksowego ujęcia peryferii, ponieważ pociąga za sobą zubożenie spojrzenia na relacje centrum–peryferia poprzez eliminację niektórych cech, głównie o charakterze społeczno-kulturowym. Pewną groźbą w badaniu peryferyjności jest zatem określone „odspolecznienie” i „odkulturalnienie” relacji centrum–peryferia na rzecz pełniejszego wyróżnienia poszczególnych klas peryferyjności.

²⁵ A. K. Copus, op. cit.; A. K. Copus, *A New Peripherality Index for the NUTS III Regions of the European Union*, A Report for the European Commission, Directorate General XVI.A.4 (Regional Policy and Cohesion), „ERDF/FEDER Study” 1999, nr 98/00/27/130.

²⁶ C. Schürmann, A. Talaat, *Towards a European Peripherality Index*, Final Report, Report for General Directorate XVI Regional Policy of the European Commission, Institut für Raumplanung, Universität Dortmund, Dortmund 2000.

²⁷ Ibidem.

V. PERYFERIA A PRZYGRANICZNE

W naukach geograficzno-ekonomicznych dominuje pogląd o peryferyjności społeczno-ekonomicznej pogranicza²⁸. W wielu pracach obszary pograniczne *a priori* uznaje się za peryferia społeczno-gospodarcze. Pomijany zazwyczaj w wydzieleniu peryferii czynnik odległości w przypadku przygranicza uznaje się za decydujący, ważniejszy nawet niż cechy o charakterze społeczno-gospodarczym. Przygranicze jest traktowane zatem odwrotnie w stosunku do innych obszarów w badaniach nad peryferyjnością społeczno-gospodarczą. Jest to jednak nieuzasadnione, ponieważ pojęcia obszaru peryferyjnego (peryferii) oraz obszaru przygranicznego (przygranicza) nie są tożsame. Znaczeniowo pokrywają się one jedynie w przypadku peryferii geograficznych, gdzie o peryferyjności decyduje położenie w sąsiedztwie granicy państwowej – w zewnętrznym pierścieniu struktury terytorialnej kraju. Nie oznacza to jednakże, że obszary przygraniczne są peryferiami ekonomicznymi lub społecznymi, gdyż – jak wykazano już wcześniej – peryferyjność geograficzna jest tylko jednym z warunków peryferyjności społeczno-gospodarczej.

O ile niewłaściwe jest wydzielenie peryferii społeczno-gospodarczych w pograniczu jedynie na podstawie odległości od centrum, o tyle aspekt odległości w przypadku pogranicza można pominąć. W zdecydowanej większości przypadków obszary te leżą w znacznej odległości od centrum – są peryferyjne geograficznie. W tej dość wyjątkowej sytuacji za uzasadnione można uznać posługiwanie się jedynie charakterystykami opisującymi poziom rozwoju społeczno-gospodarczego jako wyznacznikami peryferyjności. Niski poziom rozwoju gospodarczego tych obszarów będzie zatem *de facto* umożliwiał zaliczenie ich do peryferii społeczno-gospodarczych.

Warto jednak zwrócić uwagę, że w przypadku badań poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego przygranicza większy kłopot niż w przypadku innych obszarów może stanowić dobór właściwych wskaźników. Badania nad peryferyjnością przygranicza czeskiego dowiodły, że powiaty przygraniczne są bardziej heterogeniczne, bardziej unikatowe niż powiaty leżące wewnątrz kraju, które wykazują większy stopień podobieństwa w zakresie głównych charakterystyk społeczno-ekonomicznych²⁹. Zmienne wykazujące określoną korelację z poziomem społeczno-gospodarczym w przypadku obszarów wewnątrz kraju nie zawsze są z nim skorelowane w ten sam sposób w przypadku pogranicza. Pojawia się zatem pytanie o naturę peryferyjności społecznej i gospodarczej w warunkach przygranicza i relację do peryferii położonych bardziej centralnie w sensie geograficznym. Ponadto, być może należy wybrać nieco odmienne zmienne opisujące poziom rozwoju społeczno-gospodarczego w obszarach przygranicznych niż w przypadku pozostałych obszarów kraju.

²⁸ T. Havlíček, M. Marada, *Územnídiferenciace v Česku*, w: *České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování*, red. M. Jeřábek i inni, Academia, Praha 2004, s. 103.

²⁹ Ibidem, s. 109-112.

VI. CZY POTRZEBUJEMY „PERYFERII”?

W świetle dotychczasowych rozważań należałoby postawić pytanie: czy pojęcie peryferii jest nam jeszcze potrzebne? Jeśli tak, to w jakim znaczeniu? Jeśliby traktować peryferia jako synonim obszaru o niskim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, to pojęcie peryferii można uznać za zbędne. Można wymienić przynajmniej dwie przyczyny zbędności. Pierwszą byłoby istnienie pojęć synonimicznych w postaci: „obszarów zacofanych”, „obszarów zapóźnionych”, „obszarów problemowych” lub po prostu „obszarów słabo rozwiniętych gospodarczo”, drugą zaś pewien dysonans pomiędzy semantyką „peryferii” a kontekstem stosowania tego pojęcia. Nazywanie zatem pewnych obszarów peryferiami nic tak naprawdę by nie wносиło, poza nową etykietą, oczywiście. Można wskazać jednakże na pewien wyjątek, za który można uznać pojęcia peryferii zewnętrznych i wewnętrznych. Terminy te zazwyczaj odnoszą się do obszarów słabo rozwiniętych gospodarczo, które leżą odpowiednio na zewnątrz określonych struktur terytorialnych albo w ich wnętrzu. Choć w rzeczywistości mogą to nie być peryferia we właściwym znaczeniu tego słowa, dodawanie przymiotników „zewnętrzne” i „wewnętrzne” niejako lokalizuje owe obszary, precyzując ich położenie w strukturze przestrzennej kraju, regionu itd.

Jak starano się dowieść już wcześniej, kluczowe dla pojęcia peryferii jest ujęcie w nim odległości od centrum. Stosowanie pojęcia peryferii w ten sposób wprowadza „nową jakość”, dostarcza dodatkowych informacji o zróżnicowaniu społeczno-gospodarczym badanego obszaru, wskazuje obszary w istocie „peryferyjne”, nie tylko zaś o niskim poziomie rozwoju gospodarczego (te bowiem nie muszą wcale być peryferyjne). Pojęcie peryferii jest więc potrzebne, ale jedynie w tej drugiej, pełniejszej interpretacji, odpowiadającej właściwemu znaczeniu peryferyjności.

Pojęcie peryferii oraz procedura badawcza zmierzająca do ich wykrycia wymagają pewnej rewitalizacji. Składać się na nią powinno, poza uwzględnieniem odległości, m.in. odejście od tak modnej dychotomii centrum–peryferia w kierunku podziałów wieloklasowych oraz refleksja nad doborem wskaźników opisujących peryferyjność lub też poziom rozwoju społeczno-gospodarczego.

*Mgr Artur Bajerski jest doktorantem
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.*

PROBLEMS WITH DELIMITATION OF SOCIO-ECONOMIC PERIPHERIES

Summary

“Periphery” is a multi-dimensional notion. The basic dimensions include geographical, economic and social (socio-cultural). The geographical aspect of a periphery is basically limited to its location relative to a centre. The economic and social dimensions, although focusing on economic and social characteristics, also rely on the location relative to a centre, as exemplified by the delimitation of a periphery in economic terms through its location outside the zone of the greatest economic activity. Because economic and social dimensions are wider and more complex than the geographical one, they constitute higher-order dimensions.

Assuming socio-economic properties as the only criteria for the delimitation of a periphery is insufficient because the key element of this notion is distance from a core. Usually, however, the location (distance) aspect tends to be ignored. One reason may be the popularity of this term which leads to its intuitive use. Another is the fact that the inclusion of distance into the procedure of periphery delimitation is rather troublesome because it involves the knowledge of the effect that the distance from the centre has on the socio-economic situation. The distance aspect, however, can be ignored in the case of a borderland. Therefore, peripherality can be defined by purely socio-economic variables.

The division into a core and a periphery is usually dichotomous, i.e. one where an area is classified either as a core or as a periphery. An advantage of the dichotomy is its simplicity, and a drawback, lack of intermediate categories. An opposite of a dichotomous division is the conception of a continuum, but it would be too unwieldy to use since the number of classes distinguished would equal the number of units analysed. Thus, the right approach seems to be the delimitation of several classes of peripherality as this would facilitate an analysis and the readability of its results. Moreover, it gives more emphasis to the intermediate categories, which also become part of the study. The construction of multi-class divisions, however, involves the use of "hard" data, mainly socio-economic, which may lead to a periphery appearing somewhat "de-socialised" and "de-cultured".

The notion of a periphery and the research procedure aiming at its identification need some revitalisation which should embrace not only the inclusion of distance from the centre and a departure from the centre-periphery dichotomy in favour of multi-class divisions, but also the working out of indicators defining peripherality.